

Dr. Sicco L. Mansholtlezing
« DE GRENZEN AAN DE STAAT »
door Frits Bolkestein,
Lid van de Europese Commissie
Amsterdam, dinsdag 9 mei 2000

„In de politiek moet je soms schokken, de zaak scherp stellen. Het is absoluut nodig dat iedereen beseft dat degenen die spreekt geen bijbedoelingen heeft”.

Dit citaat van Sicco Mansholt in gesprek met Janine Delaunay in 1974 spreekt me erg aan. In de politiek moet je de zaken soms puntig samenvatten om de kern duidelijk te maken.

Elke brandende kwestie heeft natuurlijk vele aspecten met een encyclopedie aan nuances. Maar je kunt een probleem niet oplossen door het te verdrinken in details. Je moet de kern eruithalen en die oplossen. Dan volgt de rest meestal vanzelf.

Het tweegesprek dat Mansholt in 1974 voerde, leverde het boek 'De Crisis' op. Het boek verwees naar de oliecrisis van 1973 en de onheilspellende uitspraken die de Club van Rome een jaar eerder had gedaan met het rapport 'Grenzen aan de Groei'. Dat rapport gaf Mansholt een schok.

Hij zei: „Ik had nooit beseft hoezeer al die problemen met elkaar verbonden waren. Energie, voeding, bevolkingsgroei, schaarste aan grondstoffen, industrialisatie, het evenwicht van de natuur, de ecologie. Dat vormt een geheel. Ik had nog nooit gevoeld, zoals ik in het rapport voelde, dat het onmogelijk is op een enkel punt iets te verbeteren zonder dat je het op andere punten erger maakt.”

Mansholt voelde zich verwant met kwesties die strategisch denken vereisten. Hij werd bekend als de architect van het Europees

landbouwbeleid. Decennia later zouden velen dat landbouwbeleid bekritisieren wegens de enorme overschotten. Maar velen vergeten dat Europa in de jaren vijftig voedsel moest importeren. Het doel van het landbouwbeleid was een zelfvoorzienende voedselsector. Dat is gelukt via het model dat Mansholt introduceerde. Het Europees beleid werd geënt op het Nederlandse waarbij de markt werd geordend, met de prijs als belangrijkste instrument.

Dit landbouwpolitieke systeem werd door de technologische evolutie slachtoffer van het eigen succes. Mansholt zag dat als eerste. De technologie zou volgens hem in ruim tien jaar leiden tot de halvering van het aantal boeren in de Europese Gemeenschap. Hij bepleitte een sociaal structuurbeleid om die klap op te vangen. In 1968 kwam het plan-Mansholt maar de agrarische sector was woedend en verdacht Mansholt ervan de boeren te willen liquideren. Mansholt had toen gelijk maar hij kreeg het niet. Het zou tot diep in de jaren tachtig duren voordat de Europese Gemeenschap het probleem van de overschotten in de greep kreeg. De prijs was, zowel financieel als sociaal, hoog.

De Club van Rome

Terwijl Mansholt in de straten van Brussel werd uitgejouwd door demonstrerende boeren was hij al weer met een nieuw probleem bezig: de grenzen aan de groei. Het rapport van Dennis en Donella Meadows, speciaal gemaakt voor de in 1968 opgerichte Club van Rome, wilde korte metten maken met het idee dat de wereldeconomie eindeloos zou kunnen groeien.

Meadows stelde in het toen wereldschokkende rapport: „Als de huidige groeitrends op het vlak van de wereldbevolking, de industrialisering, de vervuiling, de voedselproductie en het opmaken van energiebronnen ongewijzigd doorgaan, zullen de grenzen aan de groei op deze planeet ergens in de komende honderd jaar worden bereikt. Het waarschijnlijke resultaat is een plotselinge en ongecontroleerde vermindering van zowel de bevolking als de industriële productie.”

Het rapport kwam op een kentering van de tijd. Begin jaren zeventig was men gewend aan groeipercentages van vijf tot zes procent. In 1973 kwam de oliecrisis en daarmee leek de Club van Rome sneller gelijk te krijgen dan de leden zelf hadden beseft. De autoloze zondagen gaven een beeld van crisis.

Het boek 'De Crisis', juist door die tijd getekend, kent nogal wat doemdenken. Mansholt was er net als Meadows van overtuigd dat alleen een „nulgroei in de rijke landen" een oplossing kon bieden. Hij wilde een „maatschappij zonder produktiegroei".

Mansholt stelde: „Nu, tegen het eind van de twintigste eeuw, heeft, tenminste in Europa, de economische groei zijn gunstige rol gespeeld. Dat is een etappe geweest die nu achter ons ligt. Nog verdergaan op die weg kan niet."

Zijn woorden lijken een beetje op het Malthusiaans denken dat in de jaren zeventig terugkeerde. In 1798 voorspelde Thomas Robert Malthus, in zijn boek „An Essay on the Principle of Population" dat de bevolking sneller zou groeien dan de voedselproduktie. Dat zou leiden tot rampen zoals hongersnood.

Dit idee keerde in de jaren zestig van deze eeuw terug via Paul Ehrlich. Hij voorspelde in zijn boek 'De Bevolkingsbom' dat in de jaren zeventig honderden miljoenen mensen zouden sterven ten gevolge van hongersnooden. Het neo-Malthusiaans denken rukte op en was ook merkbaar in het rapport aan de Club van Rome.

Toch was er een belangrijk verschil. Malthus sprak over de grenzen van de voedselproduktie onder druk van een enorme bevolkingsaanwas. Neo-malthusianen kondigden in de jaren zestig van de vorige eeuw een voedselgebrek aan, soms onder de onrustbarende titel: Hongernood in 1975!

De Club van Rome werkte diepgaander. Want technologie zou een enorme stijging van de voedselproduktie mogelijk maken. Nee, de Club van Rome entte het Malthusiaans denken op een andere tak: de grenzen van de energievoorraden.

Mansholt zag dat ook somber in. Hij zei in 'De Crisis': „De huidige energiecrisis is niet de echte crisis. Die komt pas over twintig of dertig jaar." Mansholt kon natuurlijk niet beseffen dat eind jaren negentig de mensheid over de drempel van het nieuwe millenium met ongekende economische groei gedurende een langere periode zou gaan. De Club van Rome voorspelde dat de rijke landen in het jaar 2000 een groei van nog maar 0,8 procent zouden hebben.

Er waren wel meer voorspellingen van de Club van Rome die niet uitkwamen. De computermodellen van Meadows klopten niet. Er waren twee belangrijke oorzaken: de technologie en het corrigerende vermogen van een vrije samenleving.

De technologische vooruitgang zorgde voor schonere groei en beperking van de vervuiling. De autos van nu zijn veiliger en zuiniger dan die van vroeger. Sinds 1972 is de bevolking van de Verenigde Staten met 26 procent gestegen en de economie is gegroeid met in totaal zo'n honderd procent. In West-Europa en Japan werd ook een dergelijke vooruitgang geboekt. Maar de vervuiling is niet in gelijke mate gestegen. Integendeel. Zij is in veel opzichten verminderd. De trends van de beginjaren zeventig konden dus niet rechtlijnig worden doorgetrokken.

In latere studies zou de Club van Rome zijn mening wat nuanceren en ook wijzen op het effect van technologie als redmiddel. Mansholt bestreed dit. „Op dat punt ben ik het niet eens met de Club van Rome. Ze zijn teruggekrabbeld. De stelling die zij nu verkondigen komt op het volgende neer: de technologie kan ons nog uit het slop halen; er zijn nog veel mogelijkheden; de toestand is nog niet zo ernstig." Achteraf bleek het tweede inzicht van de Club waarheid te bevatten.

De vrije samenleving

Het tweede aspect dat een verschil maakte, is de kracht van de vrije samenleving. Open markten en democratisch bestuur zijn onmisbaar om hongersnoden en misstanden te voorkomen. De econoom Amartya Sen, die de Nobel Prijs won, zei ooit: „In de verschrikkelijke geschiedenis van hongersnood is er nauwelijks een geval waarin

hongersnood voorkwam in een land dat democratisch en onafhankelijk is en waarin de pers niet wordt gecensureerd."

Veel hongersnoden zijn inderdaad het gevolg van slecht beleid of dictatuur. In de jaren twintig kostte de collectivisering van de landbouw in de Sovjet-Unie miljoenen mensen het leven. De oorzaak was niet droogte of overstroming, maar het beleid van Stalin. Hetzelfde gold voor China tijdens de 'grote sprong voorwaarts' in de jaren vijftig. Miljoenen mensen verhongerden. De oorzaak was het beleid van Mao.

In het Afrika van nu is ook slecht beleid de voorbode van hongersnood en gebrek. Dictators maken hongersnood terwijl democratische regeringen voor voedsel zorgen. Zimbabwe was vroeger een land dat voedsel exporteerde. Het land werd omschreven als „juweel van Afrika”. President Mugabe, ooit een gezaghebbend figuur in progressieve kring, bracht het land naar de afgrond door zich vast te klampen aan de macht. De economie zakte ineen. Er was geen olie meer en schaarste regeerde alom. Vervolgens stookte hij mensen op om commerciële boerderijen van blanke boeren te bezetten. Mugabe zet zijn laatste kaart in: het racisme. Straks is er geen voedsel meer en mogen Mugabe's vroegere vrienden een inzamelingsactie opzetten. Mugabe lijkt wel de Mobutu van links. In een vrije samenleving met democratische tegenwichten komen geen Mobutu's of Mugabe's voor.

Een samenleving waarin ideeën vrij zijn, stuurt zichzelf vaak bij. Voor een correctiemiddel had Mansholt in de analyse weinig oog. Hij stelde: „Ook het systeem van het staatsocialisme, zoals dat in de Sovjet-Unie bestaat, heeft als doel de materiële groei en ook de expansie. Ik geloof wel dat het beter in staat is zich aan te passen in een maatschappij zonder groei dan het kapitalisme".

Het bleek precies andersom. Het onvrije Sovjet-systeem zakte in elkaar nadat het de technologische omwenteling in de jaren tachtig had gemist. Het Kremlin kwam niet verder dan het copierapparaat en dat was al een gevaarlijk ding omdat men van alles kon verspreiden. De censor kon het niet bijbenen. De fax was een brug te ver, laat

staan de pc. Het staatsocialisme paste zich aan door zich op te heffen.

Hetzelfde gold voor Mansholt's bewondering voor China. Hij zei: „Er wordt veel over China gesproken. Ik ben er nooit geweest. Het is een interessante maatschappij, die wij met veel aandacht moeten volgen. Mao is ongetwijfeld een groot staatsman. Ik geloof dat wij veel van China kunnen leren.” Eind jaren zestig had de 'Culturele Revolutie' China bijna gebroken. Het was een drama en Mao bleek een anachronisme. Pas in de jaren tachtig en negentig zou China zich openen voor moderne technologie. De roep om vrijheid werd in 1989 neergeslagen, maar de weg naar economische modernisering kan op den duur niet zonder meer vrijheden. De Chinese overheid moet in het internet-tijdperk steeds meer toelaten en grote steden als Shanghai worden enclaves waarin veel wordt toegestaan.

In een democratische samenleving komt een correctie vaak door een maatschappelijk debat waarin nonconformistische intellectuelen kritische vragen stellen. Niet de meelopers maar de dwarsliggers zeggen dat de keizer geen kleren draagt. Intellectuelen spelen in dat opzicht een cruciale rol.

Mansholt zei: „De huidige intellectuele elite zal als sociale klasse moeten verdwijnen. De bijdrage van een intellectueel aan de maatschappij kan wel anders zijn maar behoeft daarom niet meer te zijn dan de bijdrage van een landarbeider of van een treinconducteur. Het moet zelfs zo zijn dat we niet van iedereen kunnen eisen dat hij een bijdrage aan de maatschappij levert.”

Dit deed me denken aan een bezoek dat ik eens als lid van een Kamerdelegatie bracht aan Roemenië. Een minister onder het bewind van Ceausescu zei me: „In Roemenië bestaan twee klassen: arbeiders en boeren”. Daarop vroeg ik hem: „Tot welke behoort U?”. Hij zei: „Ik behoor tot de intellectuelen.” Zelfs in de zogenoemde klasseloze maatschappij waren er kennelijk intellectuelen, al waren trouwe communistische intellectuelen natuurlijk in de eerste plaats conformistisch.

Mansholt wilde meer macht aan de arbeiders. Hij zag in een maatschappij zonder groei de noodzaak voor nationalisering en arbeiderszelfbestuur ontstaan.

Hij zei: „Er zullen bepaalde basis industriën voor nationalisatie in aanmerking komen. Zeker is dat nodig bij de energievoorziening en misschien de staalbedrijven en de raffinaderijen. Ik zie ook niet dat nationalisatie het zelfbestuur in de weg staat. Alleen de eigendom is gewijzigd en er is waarschijnlijk een grotere politieke controle. Het zelfbestuur gaat verder dan nationalisatie. De leiding van het bedrijf wordt overgedragen aan de arbeiders. En ik kan me zelfs voorstellen dat de verdere ontwikkeling het mogelijk maakt.”

Ook dat is anders gelopen. De manier om met de schaarste van energiebronnen om te gaan was niet nationalisatie maar liberalisering. Zorgvuldig toegepaste marktwerking bracht een verhouding tussen prijs, kwaliteit en dienstverlening die geen overheid kon vinden. En intussen droomt geen enkele arbeider van zelfbestuur. Hij droomt wel van spaarregelingen en aandelenpakketten.

In de democratische samenleving met een gestage economische groei democratiseerde het kapitalisme. Dat maakt sommige politici niet vrolijk, maar de overheid is niet meer in staat het maatwerk te leveren dat een moderne samenleving vereist.

Een andere overheid

In de bijna dertig jaar na het rapport aan de Club van Rome is veel gelukkig anders gelopen. Opvallend is dat de rol van de overheid is veranderd. In de jaren zeventig werd zij gezien als de piloot van de samenleving. De overheid bestuurde met wetgeving, verzorgde via sociale voorzieningen en was tevens ondernemer als eigenaar van staatsbedrijven. De overheid combineerde dus alles: wetgever, verzorger en ondernemer.

In de jaren tachtig is dit beeld van de overheid veranderd. Want de grenzen van de welvaartsstaat kwamen in zicht door olopemde uitgaven. De overheid kon niet meer voor alles en iedereen zorgen. Daarnaast kwam de overheid ook als publieke ondernemer in de rode

cijfers. Staatsbedrijven waren logge blokken aan het been. De overheid moest dus wel afstoten en terugtreden.

In de loop van de jaren negentig is er een andere visie op de staat ontstaan. De overheid kan niet meer iedereen voorschrijven wat er moet gebeuren. Maar zij kan wel bijsturen en problemen tijdig voorkomen met een goed en toekomstgericht beleid.

Deze rolwijziging van de staat is het gevolg van drie factoren :

- ten eerste de opkomst van de Informatie en Communicatie Technologie die de wereld kleiner en compacter heeft gemaakt. Technologie blijft een bron van verandering. In een toespraak in 1996 zei de directeur van de Amerikaanse Federale Bank, Alan Greenspan, dat de Amerikaanse productie, gemeten in tonnen, nauwelijks zwaarder was dan 100 jaar geleden hoewel de reële waarde van het Amerikaanse BNP intussen is vertwintigvoudigd. Kortom: productie gaat niet meer om megatonnen, maar om megabytes.

- ten tweede zorgt de deregulering van cruciale segmenten van nationale markten voor een globale markt. De markt van telecommunicatie, logistiek en vervoer is enorm gegroeid. De concurrentiekracht bepaalt wie mee doet. Op de globale markt gaat het niet zozeer om massawerk maar veeleer om maatwerk.

- ten derde ontstond in de jaren negentig een globale kapitaalmarkt.

Typische beleidsinstrumenten van de overheid zoals verhoging van overheidsuitgaven, het devalueren van de nationale munt, het bepalen van rentevoeten en het beheren van wisselkoersen namen in belang sterk af. Daarentegen groeiden de financiële markten met een enorm tempo. In 1973 circuleerden op de internationale kapitaalmarkt nog 15 miljard dollar. In 1995 bedroeg de omzet van die markt 1,2 triljoen dollar. Dat was twee keer de reserve aan buitenlandse deviesen van alle regeringen ter wereld. Het kapitaal zoekt van het begin af aan altijd de beste plaatsen voor beleggingen en straft daarmee slecht beleid af. Men kan dat vervelend vinden maar men kan zich er niet aan onttrekken. Een verstandige overheid gaat niet tegen de markt in maar speelt erop in.

Er is daarom maar één conclusie : de overheid kan steeds minder een bestraffend of beperkend beleid voeren en moet steeds meer pro-actief te werk gaan. Dit betekent dat de overheid effectief moet werken aan een concurrerende en kennisgerichte economie om het draagvlak te scheppen voor de welvaart in de komende decennia.

De overheid is dus niet meer de alleswetende instantie maar één van de spelers op het veld. De overheid geeft het kader aan waarbinnen de marktpartijen werken. Haar taken werden uitgehouden, niet omdat de overheid nutteloos is maar omdat anderen het werk beter kunnen. De markt weet beter wat nodig is dan Marx.

De overheid is niet meer de as van de welvaartsstaat maar wordt steeds meer de bewaker van de waarborgstaat. Burgers kunnen zich niet meer afhankelijk maken van collectieve regelingen maar moeten hun eigen verantwoordelijkheid opnemen. De sociale verzekeringswereld wordt steeds meer een wereld van maatwerk.

De overheid ziet toe op de naleving van de regels en grijpt desnoods in als mensen buitenboord vallen, met als doel hen weer binnenboord te krijgen. Het sociale stelsel is geen hangmat, maar een trampoline.

De overheid is geen eigenaar of aandeelhouder meer maar in de eerste plaats toezichthouder. De Club van Rome ging uit van een sterke overheid en Mansholt deed dat ook. Zij zagen niet dat teneinde een ander beleid te voeren de overheid eerst haar eigen grenzen moest vinden. Een vrije samenleving kan meer dan een paternalistische overheid. In landen met een grote overheid is de overheid niet de oplossing maar deel van het probleem.

Liberalisering

Het erkennen van de grenzen van de staat heeft ingrijpende gevolgen gehad voor verschillende economische sectoren. Er kwam een liberaliseringsgolf op gang die nog steeds doorgaat. De Interne Markt heeft er toe bijgedragen dat deze golf een Europese golf werd.

Moderne ondernemers dromen niet van subsidieregelingen van de overheid maar van de beursgang. En dat is geen casino-kapitalisme. Ook hier is het liberale systeem corrigerend. Een gezond bedrijf kan zonder angst naar de beurs maar een onderneming die te hoog grijpt, belandt snel op haar neus. Worldonline weet hier alles van.

Verschillende sleutelsectoren van de economie zijn intussen al geliberaliseerd of verkeren in het proces van liberalisering. Eind jaren negentig besloot Europa de belangrijke telecommunicatiemarkt volledig te openen voor concurrentie. Hoewel dit besluit nog niet in alle lidstaten volledig is uitgevoerd, was het een mijlpaal.

Technologische ontwikkeling en de markt zorgden voor enorme groei, lagere prijzen en een gevarieerd aanbod. Niemand wil nog terug naar de dagen dat men weken moest wachten op een aansluiting, verzorgd door het staatsbedrijf PTT.

De electriciteitssector is bezig met een gefaseerd proces van liberalisering. Nederland heeft nu een derde van de markt geopend. Het mikt op 2004 om de markt volledig te openen. Spanje mikt op 2004. Denemarken op 2003. In Duitsland, Groot Brittannië, Zweden en Finland is de stroommarkt al volledig open. Alleen Frankrijk volgt langzaam.

In de gasector is ook een dergelijke ontwikkeling te zien. Europa schrijft een gefaseerde marktopening voor maar veel landen gaan sneller. Nederland mikt op 2004 om de gasmarkt volledig te openen. In Duitsland is die al helemaal open, net als in Groot Brittannië.

Een open markt betekent dat vraag en aanbod beter op elkaar kunnen worden afgestemd. Zij betekent ook dat bedrijven zelf doelmatig moeten functioneren en zuinig moeten omgaan met energie. Daarnaast weerspiegelt de prijs de schaarste van de energiebron omdat er geen overheid meer is die met een subsidiepot klaar staat.

Marktdenken in de energiesector zet aan tot marktprijzen, doelmatigheid en zuinigheid. Marktdenken is daarom ook ecologisch denken.

Het is opmerkelijk dat de Nederlandse watersector nog buiten deze trend valt. Water wordt in de toekomst ook een schaars goed. Slechts een klein deel van het water in de wereld is geschikt voor drinkwater. Met een stijgende bevolking en economische groei neemt de waterbehoefte toe. Drinkwater wordt nu voor van alles gebruikt: de auto wassen, de wc doorspoelen, de stoep schoonmaken. Men kan zich afvragen of dat ecologisch is te verantwoorden. Misschien heeft ook water meer marktdenken nodig. In Frankrijk, dat doorgaans etatistisch denkt, is water in handen van particuliere bedrijven. Het Franse water smaakt uitstekend en vele Europeanen die maandelijks naar Straatsburg gaan, laven zich aan Frans geprivatiseerd water.

Maar in Nederland lijkt dit nog een taboe te zijn. Erger nog: velen in Den Haag willen privatisering van waterbedrijven bij wet verbieden. In een debat dat op 3 november vorig jaar plaats had in de Tweede Kamer over de hoofdlijnen van een nieuwe waterleidingwet, stelden de meeste fracties dat liberalisering van de watermarkt en mogelijke privatisering van waterleidingbedrijven „ongewenst" was. De voorziening van drinkwater werd gezien als een natuurlijk monopolie. Maar hetzelfde kan men zeggen over het monopolie van gas, olie of elektriciteitsdraden.

Zowel PvdA als CDA zijn tegen een verdere invoering van het marktdenken in de watersector. Het CDA-kamerlid Van Vlijmen zei dat de huidige situatie goed is en dat het volgens hem onnodig is te werken aan marktwerking, liberalisering en privatisering. Ook Groen Links en de kleine christelijke fracties waren tegen meer marktwerking. Dit betekent dat bedrijven die zich als veelzijdige nutsbedrijven willen ontwikkelen met gas en electriciteit niet actief kunnen zijn in de watersector.

Men kan natuurlijk gissen over de gedachtenwereld achter de vrees om meer marktwerking in de watersector toe te passen. Water is in Nederland een historisch begrip. Het roept ook sentimenten op; water is vriend en vijand. Voor een land onder de zeespiegel is privatisering van waterbedrijven misschien een angstwekkend idee.

Toch moeten we praktisch zijn. Liberalisering is geen dogma maar een beleidsinstrument om efficiënt met schaarse goederen om te

gaan. Water zal een schaars goed worden en de prijs zal in de toekomst alleen nog stijgen. Dat vereist vernieuwing en modernisering, produktvernieuwing en inspelen op vragen van de markt. Het vereist ook internationaal gericht zijn, actief op andere markten en open voor samenwerking met buitenlandse bedrijven. De watersector is niet gediend met een taboe.

Marktwerving hoeft in de watersector niet in korte tijd te worden ingevoerd. Water is geen telecommunicatie. Het kan stapsgewijs met meer informatie, meer maatstafconcurrentie waarbij onderlinge prestaties worden vergeleken teneinde de niet-efficiënte bedrijven op hun gebreken aan te spreken. Men kan ook beginnen in nieuwe woonwijken of industrieterreinen dubbele leidingen aan te leggen om het waterprodukt te differentiëren en zo zuiniger met water om te gaan.

Produktdifferentiatie is goed voor het milieu. Op middellange termijn kan men ook met concessies in de watersector werken. Daarbij blijft de infrastructuur in handen van de overheid, die concessies aan particuliere waterbedrijven verleent. Zij verzorgen dan de exploitatie en het onderhoud van de leidingen. Zij zuiveren water en bieden het aan. Deze vorm is niet nieuw want op veel terreinen van de liberalisering is er een scheiding tussen infrastructuur en exploitatie. De overheid houdt een grote greep als centrale toezichthouder maar laat het aanbod van water over aan de spelers op de markt.

Sommigen zijn bang dat er dan ineens geen water meer zou zijn. Maar dat is koudwatervrees. Men kan hetzelfde zeggen over de liberalisering van de electriciteitsmarkt of de gasmarkt. De markten zijn vrij terwijl stroom en gas worden geleverd en alle beginangsten zijn verdwenen.

Op dit ogenblik heeft Europa nog geen concrete plannen om de watermarkt te liberaliseren. Maar men kan niet uitsluiten dat er ooit zulke plannen komen. Daarom is het onverstandig zich bij voorbaat van het marktdenken af te sluiten. In de schulp kruipen levert achterstand op.

De motivering van het verzet tegen het marktdenken in de watersector is merkwaardig. Minister van VROM Jan Pronk zei in NRC Handelsblad van 14 juli 1999: „Ik ben er in het algemeen voorstander van om nutsbedrijven dicht bij de publieke verantwoordelijkheid te houden. De trend is nu duidelijk in de richting van de privatisering. De waternotitie is een voorbeeld dat het niet allemaal dezelfde kant uitgaat; een soort koerswijziging, een stap op de plaats." Hij voegde eraan toe dat hij komt „uit de school van de welzijnstheorie die zeer sterk kiest voor nutsbedrijven in overheidshanden."

De Heer Pronk gaf toe dat hij de trend in de watersector kon keren omdat hij als minister verantwoordelijk is voor die sector is. Hij is eveneens tegen liberalisering van stroombedrijven maar dat kon hij niet tegenhouden omdat hij er niet over gaat. Hij werd uiteraard gesterkt door de steun uit de Tweede Kamer. Er ligt dus een ideologische waterlinie, maar het is de vraag of die verstandig is. Nederland dreigt zich op een achterhoedegevecht te concentreren maar de tijd loopt door en de trend van marktdenken ook.

Dat laatste bleek op het Tweede Wereldwater Forum dat in maart van dit jaar in Den Haag werd gehouden. Minister Herfkens van Ontwikkelingssamenwerking hield er een interessante toespraak. Ze hield het publiek vóór dat water toegankelijk moet zijn voor de armen. Er is in de Derde Wereld een spanningsveld tussen enerzijds de prijs die de waarde van water weerspiegelt en de koopkracht van de burgers. Daarvan zei ze: „Een verstandig waterbeleid is de andere kant van dezelfde medaille. In veel landen heeft de staat het monopolie op de watersector. Meer betrokkenheid van de particuliere sector is een absolute noodzaak voor verhoging van de doelmatigheid en het aantrekken van kapitaal. Wij zijn eenvoudigweg niet in staat het vereiste bedrag van honderd miljard dollar extra bijeen te krijgen door alleen maar te kijken naar regeringen en ontwikkelingshulp."

De woorden van Herfkens getuigen van inzicht en van durf.

Einde energievoorraden

Het is nooit goed de klok stil te zetten. Mansholt trok op onderdelen misschien de verkeerde conclusie maar het vraagstuk dat hij aansneet blijft aktueel. Er komt ooit een einde aan de energievoorraden. In de jaren zeventig dacht men dat de voorraden snel op zouden zijn maar met behulp van nieuwe winnings- en exploitatietechnieken zijn nieuwe reserves aangeboord.

In de periode tussen nu en 2050 komt er waarschijnlijk een einde aan de commercieel en technisch winbare olie- en gasreserves. Er zijn dan nog wel niet-conventionele reserves en niet-technisch winbare reserves. Maar het is duidelijk dat de prijs van de laatste groep veel hoger ligt dan het huidig prijspeil. Anderzijds is er steenkool en uranium in overvloed.

Er zijn twee trends die in de loop van de komende decennia onvermijdelijk voelbaar zullen worden:

- ten eerste het zicht op het einde van conventionele olie- en gas reserves.
- ten tweede de vergrijzing van de bevolking.

Energiebeleid vereist een visie op de lange termijn. Want stroom komt niet vanzelf en electriciteitsbedrijven hebben bronnen nodig waaruit ze stroom maken. Zonder bronnen valt alles stil.

Ik vraag me af of die visie in Nederland bestaat. En als er al een visie is, is zij samenhangend? Energiebeleid op langere termijn vereist het maken van keuzes, niet het camoufleren van dilemma's. En dan doel ik op de Nederlandse Klimaatnota van juni vorig jaar.

De Europese Unie heeft zich in het Kyoto Protocol dat het broeikas-effect moet tegengaan, vastgelegd op een drastische vermindering van de uitstoot van gassen die een verandering van klimaat in de hand werken. Dat is belangrijk en noodzakelijk. Het Nederlands aandeel in het verminderen van de uitstoot is zes procent, wat neerkomt op 50 miljoen ton CO₂-uitstoot minder in 2010 dan zonder

extra maatregelen het geval zou zijn. Nederland stelt zich ten doel 25 miljoen ton uitstoot te verminderen in eigen land, en via bepaalde maatregelen ook 25 miljoen minder in het buitenland. Tot zover is er geen probleem, althans in theorie.

Hoe elk land zijn reductiequotum uitvoert, laat de Europese Unie over aan de lidstaten zelf omdat de energiestructuur onderling sterk uiteen loopt. België en Frankrijk gebruiken veel atoomenergie. Andere lidstaten subsidiëren het gebruik van steenkool uit sociale motieven. Nederland heeft veel gas.

Dan komt de kronkel. Volgens de Nederlandse beleidsmakers moet Nederland naar een „steenkool arme economie". De met steenkool gestookte centrales moeten jaarlijks de CO₂ uitstoot met zes miljoen ton verminderen. Deze centrales moeten overschakelen van steenkool op biomassa en gas. Gas is duurder dan steenkool dus de prijs zal stijgen, wat de concurrentiepositie van deze centrales aantast. Over kernenergie wordt niet gesproken.

In de eerste plaats zou ik willen zeggen dat liberalisering van de energiemarkt de beste maatregel is om de bedrijven die electriciteit opwekken doelmatig te maken. De markt is ook in dit opzicht zeer milieu-vriendelijk. De meest vervuilende centrales staan in Oost-Europa waar de staat jarenlang dacht het beste te weten wat goed is voor de mensen. De Europese Raad van juni 1988 noemde liberalisering van de energiemarkt een beleidsinstrument om CO₂-uitstoot te verminderen.

Het merkwaardige van de Klimaatnota is de spanning tussen de beschikbare bronnen op de langere termijn en de keuzes op de korte termijn.

Olie en gas zullen opraken. Zodra de schaarste zichtbaar wordt, zal de prijs drastisch stijgen. Een economie die volledig door olie en gas van stroom wordt voorzien, krijgt dan een enorme opdoffer.

De enige energiebronnen die voor lange tijd beschikbaar zijn, zijn steenkool en atoomenergie. In beide sectoren haken wij af, al worden met steenkool gestookte centrales steeds schoner en behoren

atoomcentrales in West-Europa tot de veiligste ter wereld. Wij staan nu op zo'n 100 kilometer van de nucleaire centrales van Doel en Mol in België. Nederland voert Franse stroom in, opgewekt in kerncentrales, terwijl in het eigen land atoomstroom taboe is. Het taboe is kennelijk geen taboe als de stroom van over de grens komt.

De conclusie moet luiden: Nederland richt het energiebeleid op lange termijn op uitdovende bronnen en dooft nu zelf bronnen die op de lange termijn wel houdbaar zijn.

Die structuurfout creëert vanzelf vreemde dilemma's voor het beleid op korte termijn. De afhankelijkheid van gas wordt groter, terwijl de differentiatie van energiebronnen juist een van de belangrijkste politieke doelstellingen is. Hoe groter immers de verscheidenheid des te beter men een drastische prijsstijging kan opvangen. Nederland gaat terug naar de situatie vóór de oliecrisis van 1973 toen het sterk afhankelijk was van één energiebron. Is dat raadzaam?

Gas wordt nummer één, maar men mag intussen lang niet overal boren. Hoe minder Nederland boort, des te eerder het gas op is.

Kernenergie mag ook niet. De centrale van Borssele moet in 2003 dicht hoewel zij nog tien jaar mee kan. Hoe meer kernenergie des te minder CO₂-uitstoot om de emissienormen te halen. Op de geliberaliseerde energiemarkt is stroom vrij en atoomstroom goedkoop.

Op die markt is de komende jaren electriciteit uit kolencentrales het goedkoopst en ook die kan men over de grens kopen. Zo komt steenkoolstroom toch naar Nederland terwijl men in het eigen land de steenkoolcentrales laat overschakelen op het duurdere gas. Waar is de samenhang?

Het onderliggende doel van het beleid is het tegengaan van het broeikas-effect. Maatregelen zijn nodig en ook mogelijk, vooral op gebied van technologische vernieuwing. Die is de afgelopen twintig jaar een zeer belangrijke factor geweest. Auto's zijn nu schoner, evenals vliegtuigen en met steenkool gestookte centrales. Atoomcentrales zijn veiliger dan ooit. Technologische vernieuwing

heeft het milieu in de Westerse landen gered van de verloedering die de Club van Rome voorspelde.

In de Derde wereld gaat die verloedering trouwens door maar die landen (waaronder China en India) hoeven de CO₂-uitstoot niet te verminderen, omdat de Kyoto-normen alleen gelden voor westerse industrielanden. Daar gaat de uitstoot dus in hoog tempo door.

Wat is het rendement van het beleid? De Klimaatnota van minister Pronk probeert de milieu-doelen te bereiken door steenkool en kernenergie uit te bannen. Maar de stroom van deze bronnen wordt op de geliberaliseerde Europese markt via de achterdeur ingevoerd. Bij de vervuiling zonder grenzen is het effect dus gering of nul. Anderzijds legt Nederland zich zulke beperkingen op dat het eenzijdig afhankelijk wordt van het duurdere gas. De Nederlandse electriciteitsbedrijven krijgen in Europa te kampen met een groot concurrentienadeel. Het energiebeleid is dus een beleid met vele vraagtekens.

Vergrijzing

Het tweede voorspelbare aspect dat ik noemde, is de vergrijzing van de bevolking. In 1995 was 23 procent van de bevolking in de Europese Unie ouder dan 65 jaar. In 2025 zal dat 40 procent zijn. De kosten voor pensioen- en gezondheidszorg zullen drastisch stijgen. Sommigen voorspellen een „Agequake” ; een zware beving in het huidige pensioenstelsel.

In sommige landen zal het geheel van verplichtingen tot de betaling van pensioenen uit de lopende begroting en andere schulden oplopen tot 200 procent van het BNP. Dat is een financiële tijdbom, zeker in landen waar de collectieve lastendruk al relatief hoog is.

Nederland bereidt zich voor op de vergrijzing door sterke pensioenfondsen. Dat is goed. Nederland kent een sterke tweede en derde pijler in de pensioenvoorziening. Veel burgers rekenen op de AOW maar zien die als welkome aanvulling. Ook hier leert de staat zijn grenzen.

De burgers bouwen hun eigen pensioen op omdat ze de 'grijze golf' zien aankomen. Zij nemen hun verantwoordelijkheid op en intussen is

een zeer gevarieerde pensioenmarkt ontstaan. Nederland heeft een sterk kapitaaldeckingsstelsel. Groot Brittannië, Nederland en Ierland bezitten samen 89 procent van het kapitaal van pensioenfondsen in Europa.

Die voorzienigheid is er lang niet overal. Grote landen zoals Frankrijk, Duitsland en Italië kennen een omslagstelsel. De niet-gepensioneerde van nu draagt af aan de schatkist die vervolgens het geld uitkeert aan mensen die met pensioen zijn. Veel huidige betalers vrezen dat straks - als zij aan de beurt zijn - het geld op is. Landen met een omslagstelsel hebben dus steeds meer geld nodig om de pensioenen te betalen. Dat is een riskante situatie.

Als ik nu het lange-termijndenken van Mansholt extrapoleer, kan er over tien tot vijftien jaar een probleem ontstaan. Het einde van de commerciële voorraden aan olie en gas komt dan in zicht. De winning van nieuwe reserves eist veel investeringen. De markt anticipeert hierop en de olieprijs zal in de loop der jaren flink stijgen. Dat zorgt voor een economische schokgolf want de prijzen van alle industrieproducten stijgen. De oliecrisis van de jaren zeventig was slechts een slapend beest. Het ontwaakt alleen later dan Mansholt dacht.

Door de schok komen de begrotingen van de Europese overheden onder druk te staan want alles wordt duurder en de economische groei komt in gevaar. De overheid staat voor een schaar: minder belastinginkomsten en meer uitgaven om de sociale klap op te vangen.

Daarnaast is er het autonome proces van vergrijzing dat in landen met een omslagstelsel, d.w.z. de meeste grote EU-lidstaten, ook een groot beslag legt op de inkomsten van de overheid. De kosten van pensioenen en gezondheidszorg nemen sterk toe.

Samenlopen van de twee lijnen

Twee financiële schokken komen dus samen: hogere energieprijzen en de kosten van vergrijzing. Het is de vraag of lidstaten in die situatie in staat zijn binnen de begrotingscriteria van de EMU te blijven.

Het risico is groot dat sommige lidstaten hun toevlucht zullen zoeken in een oplopend tekort om de uitgaven te dekken. Want de politieke druk zal hoog zijn. Geen enkele overheid kan haar gepensioneerden in de kou laten staan. Bovendien is deze groep dan het belangrijkste electorale segment. Wie de gepensioneerden tegen zich heeft, verliest de verkiezingen. De staat moet hoe dan ook betalen.

Daarmee komt de Euro zwaar onder druk te staan. De echte test van de Euro is dus niet nu maar over tien tot vijftien jaar.

Het is van het grootste belang dat Europa en de lidstaten werken aan een goed, veelzijdig energiebeleid en aan een echte interne markt voor pensioenfondsen. Evenals ten tijde van de Club van Rome is het goed af en toe ver vooruit te zien. Want regeren is vooruitzien. Het ergste zou zijn als we ons in slaap lieten sukkelen door de huidige hoge groeicijfers en de zegeningen van het poldermodel. We moeten ons blijven richten op de problemen van overmorgen. Dat deed Mansholt en dat moeten wij ook doen.

Ik ben niet pessimistisch over de toekomst. De staat kan lang niet meer alles omdat het zich ontplooiende individu meer creativiteit heeft en vele uiteenlopende wensen. In een collectivistisch stelsel gaat men tot het bittere einde voort in het verkeerde spoor. De kracht van democratie ligt in het vermogen tot correctie.

Veel problemen kan men oplossen als men het marktdenken als thermometer voor schaarste gebruikt, indien de politiek op tijd reageert en de bestuurders de burgermoed hebben om de bakens te verzetten.

Een vrije samenleving kan zich tijdig corrigeren. Dat is de kracht van het open debat over de wereld van morgen. Daarin heeft Sicco Mansholt een belangrijke rol gespeeld en dat debat blijft aktueel.